МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури
Кафедра соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування

Допущено до захисту
« » травня 2026 р.
В.о. зав. кафедри
_____ Галина БОНДАРЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ПІДЛІТКІВ»

Виконала студентка 3 курсу, Р/30 групи освітньої програми «Соціальна робота (Соціально-психологічне консультування)» спеціальності 231 Соціальна робота
Меля Олександра Павлівна

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування,
Матрос Ольга Олександрівна

Умань – 2026

АНОТАЦІЯ

Меля О. П. Соціальна робота з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків. Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на правах рукопису. Спеціальність 231 Соціальна робота. Умань, 2026.

У роботі досліджено особливості соціальної роботи з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків. Актуальність роботи зумовлена зростанням кількості підлітків, які зазнали негативного впливу воєнних дій, що проявляється у підвищенні рівня тривожності, страху, емоційної нестабільності, соціальної дезадаптації та посттравматичних реакцій.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та аналізі особливостей соціальної роботи, спрямованої на подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків, а також у визначенні ефективних методів соціально-психологічної підтримки цієї категорії населення.

Методи дослідження включають аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію наукових джерел, спостереження, бесіду, анкетування, напівструктуроване інтерв'ю, а також психодіагностичні методики для визначення рівня тривожності та депресивних проявів у підлітків.

У результаті дослідження встановлено, що соціально-психологічні наслідки війни мають комплексний характер і проявляються у емоційній, поведінковій, соціальній та ціннісній сферах особистості підлітка. Доведено ефективність комплексного підходу до соціальної роботи, який поєднує індивідуальне та групове консультування, арт-терапію, психоедукацію, когнітивно-поведінкові техніки та розвиток резильєнтності. Розроблено рекомендації для батьків щодо створення безпечного середовища, підтримки комунікації та розвитку емоційної стійкості підлітків в умовах війни.

Ключові слова: соціальна робота, підлітки, війна, соціально-психологічні наслідки, психоемоційний стан, соціальна адаптація, соціально-психологічна підтримка, резильєнтність, арт-терапія, кризове консультування.

ANNOTATION

Melya O. P. Social work to overcome the socio-psychological consequences of war in adolescents. Bachelor`s qualification thesis submitted in manuscript form. Specialty 231 Social work. Uman, 2026.

The paper examines the features of social work to overcome the socio-psychological consequences of war in adolescents. The relevance of the work is due to the increase in the number of adolescents who have been negatively affected by military actions, which is manifested in an increase in the level of anxiety, fear, emotional instability, social maladjustment and post-traumatic reactions.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and analyze the features of social work aimed at overcoming the socio-psychological consequences of war in adolescents, as well as to identify effective methods of socio-psychological support for this category of the population.

Research methods include analysis, synthesis, generalization and systematization of scientific sources, observation, conversation, questionnaire, semi-structured interview, as well as psychodiagnostic techniques to determine the level of anxiety and depressive manifestations in adolescents.

The study found that the socio-psychological consequences of war are complex and manifest in the emotional, behavioral, social and value spheres of the adolescent's personality. The effectiveness of a comprehensive approach to social work, which combines individual and group counseling, art therapy, psychoeducation, cognitive-behavioral techniques and the development of resilience, has been proven. Recommendations for parents have been developed on creating a safe environment, supporting communication and developing the emotional resilience of adolescents in war conditions.

Keywords: social work, adolescents, war, socio-psychological consequences, psycho-emotional state, social adaptation, socio-psychological support, resilience, art therapy, crisis counseling.

ЗМІСТ

ВСТУП……**5**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ПІДЛІТКІВ…….. **10**

1.1. Основні види соціально-психологічних наслідків війни та кризових ситуацій…… **10**

1.2. Особливості роботи соціального працівника у кризовій ситуації з підлітками..…….... **22**

1.3. Нормативно-правове та програмне забезпечення соціальної підтримки підлітків у кризових
ситуаціях…… **34**

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПОДОЛАННІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ПІДЛІТКІВ…… **44**

2.1. Дослідно-експериментальна робота з вивчення особливостей роботи соціального працівника у подоланні соціально-психологічних наслідків війни у підлітків…….. **44**

2.2. Техніки та методики соціального консультування та їх вплив на стан підлітка у групових та індивідуальних заняттях …… **46**

2.3. Рекомендації для батьків щодо поводження з підлітками із проблемами, спричиненими впливом війни…… **49**

ВИСНОВКИ……..53

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Реалії сьогодення доводять, що з початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України тривога є найпоширенішим психоемоційним станом усього суспільства. При цьому тривога, викликана бойовими діями, пов’язана ще з віковими особливостями та станом особистості. Події які поєднуються із війною, докорінно змінили соціальне середовище та стали потужним чинником впливу на психіку та розвиток підлітків, адже період підлітковості характерний формуванням особистості, самовираження, пошуком власної ідентичності, визначення для себе цінностей та соціальних орієнтирів. В часи військового стану підлітки стикаються з втратою близьких, членами сім’ї, друзів, знайомих, вимушений переїзд із рідного дому, зміна звичного способу життя, адаптація на новому місці, зниження відчуття безпеки, переймання за майбутнє, та повне відчуття безпорадності за не контрольованість ситуації. Наслідки воєнного часу на вразливі особистості виявляються у розвитку посттравматичного стресового розладу, такі як: тривога, депресія, дезадаптація, агресивні прояви, почуття самотності. Підлітки реагують на потенційно-травматичні події більш виражено, адже можливості вікового розвитку дозволяють усвідомлювати та аналізувати ситуацію, розуміти соціальні та психологічні аспекти воєнного часу. Тому вони потребують особливої підтримки з боку соціальних служб, бо мають певні особливості проживання таких не простих часів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз результатів дослідження показав, що незалежно від того, чи був підліток особисто свідком жахіть війни чи ні, це все одно вплинуло на їхній психічний стан. На основі цього можна зробити висновок, що розвиток і впровадження програм по успішній адаптації до життєвих труднощів серед підлітків. має стати у пріоритетом в контексті соціальних служб.

Згідно з дослідженнями, війна має багатогранний негативний вплив на психічне здоров'я населення. Зокрема, спостерігається підвищення рівня

тривожності, страху та стресу, а також розвиток посттравматичних реакцій і труднощів із соціальною адаптацією. Ці наслідки можуть проявлятися у вигляді посттравматичного стресового розладу, депресії, агресивної поведінки та соціальної ізоляції, що особливо помітно у підлітків. Підлітковий вік є критичним періодом для формування особистості, системи цінностей та соціальних навичок, що робить їх надзвичайно вразливими до впливу війни.

Саме соціальний працівник набуває особливого значення у таких умовах, адже він покликаний забезпечувати підтримку, створювати сприятливі умови для відновлення психоемоційної рівноваги та адаптувати підлітка до життя у суспільстві. Він виконує роль посередника між підлітком та його сім'єю, освітнім середовищем і системою соціальних інституцій, допомагає подолати наслідки травматичного досвіду та спрямовує розвиток у конструктивне русло.

В умовах сучасних викликів, особливо актуальним стає впровадження травмоінформованого підходу в соціальній роботі з дітьми та підлітками, які зазнали впливу воєнних дій. Цей підхід передбачає формування безпечного середовища, де враховуються психологічні наслідки травми при взаємодії з дитиною, надається підтримка її емоційному стану та сприяє відновленню соціальних зв'язків. Для досягнення максимальної ефективності, соціальна робота повинна бути багатогранною, поєднуючи психологічну допомогу, соціальну підтримку, педагогічний супровід та активну співпрацю з родинами, освітніми установами та громадою.

Незважаючи на значну кількість досліджень, проблема соціально-психологічних наслідків війни для підлітків та шляхів їх подолання засобами соціальної роботи потребує подальшого наукового осмислення. Це зумовлює актуальність теми дипломної роботи «Соціальна робота з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків».

Актуальні українські дослідження (2023–2025 рр.) акцентують увагу на поширенні явищ психологічної дезадаптації серед підлітків в умовах війни. Зокрема, встановлено, що тривалі стресові ситуації спричиняють підвищення

рівня тривожності, депресії та емоційного виснаження, водночас важливим захисним фактором виступає психологічна резильєнтність.

У ході аналізу встановлено, що війна виступає потужним травматичним чинником, який негативно впливає на психічне здоров'я підлітків. Дослідження підтверджують, що підлітки є однією з найбільш уразливих категорій населення через вікові особливості розвитку, зокрема недостатню сформованість механізмів емоційної саморегуляції та адаптації.

Тому важливість та необхідність наукової розробки обраної проблеми, її глибокого й послідовного розв'язання на рівні соціальної теорії та практики зумовили вибір теми бакалаврської роботи: **«Соціальна робота з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків».**

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та аналіз особливостей соціальної роботи, спрямованої на подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків, а також визначення ефективних методів соціально-психологічної підтримки цієї категорії населення.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу до визначення видів соціально-психологічних наслідків війни і кризових ситуацій у підлітковому віці.

2. Дослідити специфіку професійної діяльності соціального працівника у процесі надання допомоги підліткам, які перебувають у кризових ситуаціях.

3. Проаналізувати нормативно-правове та програмне забезпечення соціальної підтримки підлітків, які зазнали впливу воєнних дій.

4. Провести дослідно-експериментальну роботу з вивчення особливостей та ефективності соціальної роботи щодо подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків.

5. Розробити рекомендації для батьків щодо поводження з підлітками із проблемами, спричиненими впливом війни.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічні наслідки війни у підлітків.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи соціальної роботи, спрямовані на подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань було використано комплекс взаємопов'язаних теоретичних, емпіричних та статистичних методів, що дозволили всебічно дослідити проблему подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків. Теоретичні методи були використані з метою вивчення наукових підходів до проблеми соціально-психологічних наслідків війни та ролі соціальної роботи у їх подоланні. Аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових джерел. Спостереження для вивчення емоційної реакції і поведінкових проявів підлітків під час проведення індивідуальної та групової роботи, бесіда та напівструктуроване інтерв'ю, анкетування, вивчення аналізу шкали тривожності Спілбергера-Ханіна, опитувальник шкала депресії Бека.

Статистичні методи формуються у аналізу та порівняння результатів дослідження, що дозволило оцінити динаміку змін дослідження.

Експериментальна база дослідження. Експериментальною базою для проведення дослідження було обрано Деснянський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Київ), на базі якого було проведено емпіричне дослідження серед підлітків віком від 11 до 18 років.

Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні та систематизації наукових уявлень про методи і специфіку соціально-психологічних наслідків війни у підлітків. У роботі узагальнено сучасні наукові підходи до визначення особливостей кризових станів у підлітковому віці, що виникають під впливом воєнних дій.

Розширено теоретичні положення щодо змісту та напрямів професійної діяльності соціального працівника у роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах. Уточнено роль соціального консультування як ефективного засобу подолання негативних соціально-психологічних проявів.

Також систематизовано нормативно-правові засади та програмне забезпечення соціальної підтримки підлітків, які зазнали впливу війни, що

сприяє подальшому розвитку теоретичної бази соціальної роботи у кризових умовах.

Практична значущість дослідження полягає у його здатності трансформувати роботу соціальних працівників, які взаємодіють з підлітками, що зазнали впливу воєнних дій. Соціальні працівники, психологи, педагоги та інші експерти отримають інструментарій для ефективної діяльності. Розроблені рекомендації відкривають можливості для впровадження нових підходів у соціальних службах, освітніх закладах та центрах психологічної допомоги, спрямованих на посилення психосоціальної підтримки підлітків.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені на студентських наукових конференціях та обговорені на засіданні кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування факультету соціально-психологічної освіти та фізичної культури Уманського національного університету та у збірнику наукових праць здобувачів вищої освіти факультету соціально-психологічної освіти та фізичної культури, випуск 3 (травень 2026 р.).

Публікації автора за темою дослідження. Результати дослідження висвітлено у 1 одноосібній статті автора.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 60 сторінок. Основний текст – 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Основні види соціально-психологічних наслідків війни та кризових ситуацій

Тривожність, викликана умовами війни, має комплексний характер і пов'язана не лише з об'єктивними загрозами, а й із віковими особливостями розвитку особистості. Особливо вразливою категорією є підлітки, оскільки підлітковий вік характеризується інтенсивним формуванням особистості, самосвідомості, системи цінностей, соціальних орієнтирів та ідентичності. У цей період відбувається становлення емоційно-вольової сфери, що робить підлітків чутливими до впливу зовнішніх кризових чинників [11].

Події воєнного часу докорінно трансформували соціальне середовище, в якому відбувається розвиток підлітків. Вони змушені адаптуватися до нових умов життя, що включають втрату близьких людей, розрив соціальних зв'язків, вимушене переселення, зміну освітнього середовища, зниження рівня безпеки та невизначеність майбутнього. Усе це супроводжується відчуттям безпорадності та втрати контролю над власним життям [32].

Наслідки впливу війни на психіку підлітків проявляються у розвитку посттравматичних стресових реакцій, підвищеній тривожності, депресивних станах, емоційній нестабільності, агресивній поведінці, соціальній дезадаптації та почутті самотності. Важливо зазначити, що навіть опосередкований вплив війни (через інформаційне середовище або переживання близьких) негативно позначається на психоемоційному стані підлітків [10].

Повномасштабна війна в Україні актуалізувала проблему збереження психічного здоров'я дітей і підлітків як одну з ключових у системі соціальної роботи, освіти та психологічної допомоги. У наукових працях останніх років війна розглядається не лише як воєнно-політичне явище, а і як потужний соціально-травмуючий чинник, що змінює повсякденне життя, руйнує звичні механізми соціалізації та порушує відчуття безпеки. Українські дослідники

підкреслюють, що діти й молодь є однією з найбільш уразливих груп населення в умовах війни, оскільки їхній розвиток відбувається в ситуації тривалої невизначеності, небезпеки, втрат і вимушеної адаптації до нових умов [1].

Проблема соціально-психологічних наслідків війни має міждисциплінарний характер. Вона перебуває на перетині соціальної роботи, вікової та соціальної психології, педагогіки, кризового консультування, реабілітології та права. У цьому контексті поняття *соціально-психологічні наслідки війни* доцільно розуміти як сукупність негативних змін у психоемоційному стані, поведінці, міжособистісних стосунках, навчальній мотивації та соціальній адаптації підлітка, які виникають під впливом воєнних подій або пов’язаних із ними кризових обставин. Такий підхід узгоджується з сучасними українськими дослідженнями, де війна трактується як фактор, що одночасно впливає і на внутрішній психічний стан дитини, і на її взаємодію із соціальним середовищем [16].

Підлітковий вік є сенситивним періодом розвитку. Саме в цей час інтенсивно формується самосвідомість, ідентичність, система цінностей, здатність до саморегуляції, відбувається переорієнтація з батьківської системи на систему ровесницьких взаємин. У праці «Особливості психологічної підтримки підлітків у воєнний та повоєнний період» наголошується, що підлітки перебувають у тій віковій стадії, коли формуються важливі психічні, емоційні та соціальні навички, а серйозні стресові події можуть суттєво вплинути на їхнє життя як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі. У цій же роботі підкреслено, що ефективна підтримка підлітків у воєнний час здатна запобігати травматизації та сприяти зростанню їхньої стресостійкості у повоєнний період [29].

У сучасній українській науковій літературі простежується спільна думка про те, що наслідки війни для підлітків мають комплексний характер. До них належать підвищена тривожність, страх, емоційне виснаження, порушення сну, дратівливість, агресивність, труднощі концентрації уваги, відчуття самотності, депресивні прояви, втрата життєвих перспектив, соціальна ізоляція, труднощі

адаптації в освітньому середовищі та ризик розвитку посттравматичного стресового розладу. У матеріалах круглого столу «Стрес від війни крізь призму вікової психології» зазначено, що стрес під час війни може проявлятися як психоемоційними, так і соматичними симптомами, а до першого належать підвищення дратівливості, агресивність, зниження здатності відчувати задоволення, проблема із здатністю концентрації уваги та когнітивним мисленням [18].

Одним із найпоширенішим наслідків воєнної травматизації є посттравматичний стресовий розлад. У монографії «Діти і війна» наголошено, що травматичні реакції дітей та підлітків охоплюють як негативні, так і відкладенні форми реагування, а симптоматика ПТСР може розвиватися не тільки одразу після події, а й через певний час після неї. Автори підкреслюють що відкладений ПТСР пов'язаний із накопиченням стресових подій та виснаженням ресурсів особистості. Це дає підстави розглянути війну як не лише підстави для окремих симптомів, а як чинник системної деформації життєвого світу підлітка [1].

Аналіз сучасних джерел дає змогу виокремити кілька груп соціально-психологічних наслідків війни у підлітків.

Перша група – емоційно-афектні наслідки. Вони включають тривожність, страх, хронічне напруження, пригнічений настрій, безнадію, переживання втрати. Саме ці прояви найчастіше фіксують у вітчизняних збірниках і наукових матеріалах, присвячених психологічному здоров'ю в умовах війни. До емоційно-афективних наслідків належать тривожніть, страх, депресивні стани, емоційна нестабільність. За результатами дослідження П. Проскуріної, понад 50% підлітків, які проживають в умовах війни, демонструють підвищений рівень тривожності, що проявляється у постійному відчутті небезпеки, страху за власне життя та життя близьких, а також у порушеннях сну й концентрації уваги. Подібні результати отримано у дослідженнях Т. Палько, яка встановила, що підлітки в умовах війни найчастіше переживають страх, почуття безпорадності та емоційне виснаження, що значно знижує їхню

здатність до адаптації та соціального функціонування. Аналіз сучасних українських досліджень І. Клименко та як зазначає Н. Андрусишин, що емоційні реакції підлітків мають не лише короткочасний, а й довготривалий характер. Зокрема, зафіксовано тенденцію до формування хронічної тривожності та депресивних станів, які можуть зберігатися навіть після припинення безпосереднього впливу травматичних подій. Це пояснюється тим, що війна руйнує базове відчуття безпеки, яке є фундаментальним для психічного розвитку особистості. Дослідження також вказують на те, що тривалий вплив війни спричиняє глибші порушення емоційної сфери. Так, у наукових оглядах підкреслюється, що постійна експозиція до травматичних подій підвищує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожних розладів . При цьому характерною особливістю є поєднання внутрішніх та зовнішніх реакцій: тривога, страх, депресія, дратівливість та агресія [16].

Окремої уваги заслуговують дані щодо емоційної регуляції підлітків. Згідно з сучасними дослідженнями, близько 39% батьків відзначають погіршення здатності дітей контролювати власні емоції після початку війни . Це свідчить про порушення механізмів саморегуляції, що є характерною ознакою психотравматичного впливу.

Загалом, результати досліджень свідчать про те, що емоційно-афективні порушення є базовим компонентом соціально-психологічних наслідків війни. Вони виступають первинною реакцією на травматичні події та визначають подальший розвиток когнітивних, поведінкових і соціальних порушень [16].

Таким чином, емоційно-афективні наслідки війни у підлітків мають системний і довготривалий характер, що зумовлює необхідність своєчасного виявлення, профілактики та комплексної соціально-психологічної підтримки [21].

Друга група – когнітивно-поведінкові наслідки. До неї належать порушення концентрації, труднощі у навчанні, імпульсивність, підвищення конфліктності, агресивні реакції, уникнення травматичних тем, звуження

інтересів. У сучасних наукових дослідженнях, присвячених проблематиці психічного здоров'я дітей і підлітків в умовах війни, важливе місце посідають праці українських науковців, зокрема І. Клименко та Н. Андрусишин, які здійснюють комплексне вивчення психоемоційного стану молоді в умовах тривалого стресу [16].

Зокрема, у праці І. Клименко та О. Козерацької «Психічне здоров'я дітей в умовах війни» здійснено ґрунтовний аналіз впливу воєнних подій на емоційний, когнітивний та поведінковий розвиток дітей і підлітків. Автори підкреслюють, що війна виступає не лише як короткочасний травматичний фактор, а як тривалий стресогенний вплив, який формує специфічний психоемоційний фон розвитку особистості. У дослідженні наголошується, що підлітки демонструють підвищений рівень тривожності, страху, емоційної нестабільності, а також труднощі у формуванні адаптивних стратегій поведінки. Особлива увага приділяється порушенню механізмів емоційної саморегуляції, що ускладнює процес подолання стресових ситуацій [16].

Крім того, І. Клименко зазначає, що тривалий вплив воєнних факторів призводить до формування хронічних психоемоційних станів, які можуть трансформуватися у депресивні розлади або посттравматичний стресовий розлад. Автори підкреслюють, що в умовах війни змінюється не лише емоційний стан підлітків, але й їхнє сприйняття реальності, що проявляється у зниженні рівня довіри до соціального середовища та формуванні песимістичних очікувань щодо майбутнього [16].

Водночас у дослідженні Н. Андрусишин «Психологічний стрес серед молоді в умовах війни» акцентується увага на особливостях перебігу стресових реакцій у молодіжному середовищі. Авторка розглядає психологічний стрес як системне явище, що охоплює емоційну, когнітивну та поведінкову сфери особистості. Зокрема, встановлено, що підлітки в умовах війни перебувають у стані постійної психоемоційної напруги, що супроводжується відчуттям невизначеності, страху та втрати контролю над власним життям [17].

Н. Андрусишин підкреслює, що характерною особливістю сучасного воєнного контексту є формування хронічного стресу, який не має чітких часових меж і постійно підтримується зовнішніми факторами (повітряні тривоги, інформаційний тиск, соціальна нестабільність). У таких умовах у підлітків знижується рівень стресостійкості, що спричиняє емоційне виснаження, апатію або, навпаки, підвищену дратівливість та агресивність [17].

Порівняльний аналіз праць І. Клименко та Н. Андрусишин дозволяє зробити висновок, що обидва автори сходяться у визначенні війни як комплексного психотравмуючого чинника, який має довготривалий вплив на розвиток особистості підлітка. Водночас дослідження І. Клименко більшою мірою акцентує увагу на порушеннях психічного здоров’я та адаптаційних процесах, тоді як Н. Андрусишин зосереджується на механізмах формування стресу та його впливі на поведінкові реакції молоді [16].

Обидва підходи є взаємодоповнюючими та дозволяють сформувати цілісне уявлення про соціально-психологічні наслідки війни у підлітків. Узагальнення їхніх результатів свідчить про необхідність комплексного підходу до надання соціально-психологічної допомоги, який має враховувати як емоційний стан підлітка, так і особливості його соціального середовища [32].

Таким чином, наукові праці зазначених авторів становлять важливу теоретичну основу для дослідження проблеми соціальної роботи з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків та підтверджують необхідність системного підходу до організації допомоги в умовах воєнного стану [48].

Третя група – соціально-адаптаційні наслідки. Йдеться про вимушену зміну соціального середовища, порушення відчуття незалежності, складності інтеграції у новий колектив, втрату сталих дружніх зв'язків, знищення довіри до дорослих і соціальних інституцій. У сучасних працях з соціальної роботи в умовах воєнного стану підкреслюються, що війна змінює не лише особистісне, а й соціальні ролі, ресурси підтримки та життєві стратегії дітей і молоді [32].

Соціально-адаптаційні наслідки війни становлять один із ключових аспектів порушення нормального розвитку підлітків, оскільки саме соціальна взаємодія є базовим механізмом формування особистості у підлітковому віці. В умовах воєнного стану процес соціалізації зазнає суттєвих трансформацій, що проявляється у дезорганізації соціальних зв'язків, зміні ролей та зниженні рівня соціальної інтеграції [18].

Згідно з дослідженням К. Решетнікової, вимушене переміщення, яке є одним із найбільш поширених наслідків війни, виступає потужним дестабілізуючим фактором для підлітків, оскільки супроводжується втратою звичного соціального середовища, розривом дружніх зв'язків та необхідністю адаптації до нових умов життя. Авторка наголошує, що процес адаптації в новому середовищі ускладнюється не лише зовнішніми факторами (новий колектив, освітнє середовище), але й внутрішніми переживаннями підлітка, такими як страх, невпевненість і зниження самооцінки [32].

У контексті соціальної адаптації особливого значення набуває проблема інтеграції підлітків у нові соціальні групи. Як свідчать результати досліджень, внутрішньо переміщені підлітки часто стикаються з труднощами у встановленні нових соціальних контактів, що зумовлено як психологічними бар'єрами, так і можливими проявами соціальної ізоляції або стигматизації. Це призводить до формування відчуття відчуження, самотності та зниження рівня соціальної активності [32].

Т. Чорноштан підкреслює, що навіть після завершення активної фази воєнних дій процес відновлення соціальних зв'язків у дітей і підлітків залишається складним і тривалим. Авторка зазначає, що травматичний досвід війни порушує базові механізми довіри до соціального оточення, що ускладнює формування нових міжособистісних взаємин. У багатьох випадках підлітки демонструють уникнення соціальних контактів, замкненість або, навпаки, конфліктну поведінку як реакцію на пережитий стрес [18].

Порівняльний аналіз зазначених досліджень дозволяє виділити спільну тенденцію: соціальна дезадаптація підлітків у воєнних умовах має як

короткостроковий, так і довготривалий характер. Якщо на початковому етапі вона проявляється у труднощах адаптації до нового середовища, то в подальшому може трансформуватися у стійкі порушення соціальної поведінки та міжособистісних відносин [18].

Важливим аспектом є також вплив освітнього середовища на процес соціальної адаптації. Як зазначає О. Столярчук, школа виступає ключовим соціалізаційним інститутом, який може як сприяти адаптації підлітка, так і ускладнювати її залежно від рівня організації освітнього процесу та психологічного клімату в колективі. Умови дистанційного навчання, часті зміни освітніх закладів або перерви у навчанні негативно впливають на формування соціальних навичок та комунікативної компетентності [35].

Крім того, дослідження соціальної поведінки підлітків у кризових умовах (Скворчевська, Черноус) свідчать, що соціальна дезадаптація може супроводжуватися розвитком девіантної поведінки, що проявляється у порушенні соціальних норм, агресії, ризикованих формах поведінки [28]. Це пояснюється тим, що в умовах нестабільності підлітки шукають альтернативні способи самореалізації та компенсації внутрішнього напруження.

Водночас варто зазначити, що не всі підлітки однаково реагують на вплив війни. Як показують дослідження у сфері резильєнтності (Сичинська), частина підлітків демонструє здатність до успішної адаптації навіть у складних умовах [29]. Це пов’язано з наявністю підтримуючого соціального середовища, ефективних стратегій подолання стресу та високого рівня психологічної стійкості.

Таким чином, соціально-адаптаційні наслідки війни у підлітків мають комплексний характер і проявляються у порушенні соціальних зв’язків, труднощах інтеграції, зниженні рівня соціальної активності та формуванні дезадаптивних моделей поведінки. Узагальнення результатів досліджень свідчить про те, що ефективне подолання цих наслідків можливе лише за умови системного підходу, який передбачає поєднання соціальної, психологічної та педагогічної підтримки [7].

Четверта група – екзистенційно-ціннісні наслідки. Війна загострює питання справедливості, втрати, провини, сенсу життя, майбутнього, особливої безпеки та довіри до світу. Для підлітка це особливо важливо, адже саме в цьому віці закладаються основи світогляду та життєвих орієнтирів. У цьому аспекті війна може не лише дезорієнтувати розвиток, а й змінювати сам спосіб переживання себе та інших [23].

З історичної точки зору проблема психотравми дітей у війні не є новою, однак саме український досвід 2014–2025 років надав їй особливої гостроти. Якщо після 2014 року значна частина досліджень стосувалася наслідків АТО/ООС, то після 24 лютого 2022 року масштаби травматизації стали значно ширшими: війна охопила майже всі регіони України, а до переліку факторів ризику додалися масові обстріли цивільної інфраструктури, евакуація, тривале дистанційне навчання, інформаційне перевантаження, життя в умовах сигналів повітряної тривоги та постійної загрози. У наданому тобою матеріалі підкреслюється, що війна призвела до масштабних людських втрат, насильницьких переміщень та глибоких соціальних наслідків, що об’єктивно створює довготривалі ризики для психічного здоров’я населення [1].

Екзистенційно-ціннісні наслідки війни становлять один із найглибших рівнів впливу травматичного досвіду на особистість підлітка. На відміну від безпосередніх психоемоційних реакцій, які можуть мати ситуативний характер, зміни у сфері цінностей, смислів і життєвих орієнтирів є більш тривалими та визначають подальший розвиток особистості. В умовах війни відбувається різке загострення базових екзистенційних питань: справедливості, сенсу життя, провини, втрати, майбутнього, безпеки та довіри до світу. Це підтверджується сучасними дослідженнями психологічного здоров’я особистості в умовах війни, які вказують на трансформацію внутрішнього світу людини під впливом екстремальних подій [40].

Підлітковий вік є критичним періодом формування світогляду, системи цінностей і самоідентичності. Саме в цей час відбувається активний пошук відповіді на питання «хто я?» і «яке моє місце у світі». Війна порушує

природний хід цього процесу, оскільки підліток змушений осмислювати реальність через призму небезпеки, втрат і невизначеності. За даними досліджень, у таких умовах відбувається переоцінка життєвих пріоритетів: зростає значущість базових потреб безпеки, водночас знижується відчуття стабільності та передбачуваності майбутнього [11].

Одним із ключових проявів екзистенційної кризи є втрата базової довіри до світу. Якщо у мирний час соціальне середовище сприймається як відносно безпечне та прогнозоване, то в умовах війни формується установка на постійну загрозу. Це призводить до зміни когнітивних схем сприйняття реальності: світ починає розглядатися як небезпечний, несправедливий і нестабільний. Такі трансформації можуть ускладнювати соціальну адаптацію підлітків і впливати на їхні майбутні життєві стратегії [23].

Окреме місце займає проблема переживання втрати та провини. Втрата близьких, дому, звичного способу життя формує глибокі екзистенційні переживання, які можуть супроводжуватися почуттям безсилля та несправедливості. У деяких випадках у підлітків виникає так зване «почуття провини вцілілого», коли вони відчувають провину за те, що залишилися живими або перебувають у відносно безпечніших умовах. Подібні переживання описуються у дослідженнях психічного здоров’я дітей у воєнний період як фактор ризику формування тривалих психологічних порушень [16].

Важливим аспектом є також трансформація уявлень про майбутнє. В умовах війни воно часто сприймається як невизначене або навіть загрозливе. Підлітки можуть втрачати мотивацію до навчання, професійного розвитку, планування життя, оскільки не впевнені у можливості реалізації своїх планів. Це підтверджується дослідженнями впливу війни на молодь, які фіксують зниження рівня життєвих очікувань і планування довгострокових перспектив [45].

Разом з тим, слід зазначити, що екзистенційно-ціннісні зміни не мають виключно негативного характеру. У частини підлітків формується так звана посттравматична трансформація, що проявляється у переосмисленні цінностей,

підвищенні рівня відповідальності, розвитку громадянської позиції та почуття солідарності. Дослідження резильєнтності вказують на здатність особистості адаптуватися до складних умов і знаходити нові смисли навіть у кризових ситуаціях [29].

Історично проблема психотравматизації дітей у війні не є новою, проте український контекст 2014–2025 років надає їй особливої актуальності. Після початку бойових дій у 2014 році дослідження були зосереджені переважно на наслідках локального конфлікту (АТО/ООС). Проте після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року ситуація докорінно змінилася: війна набула загальнонаціонального характеру, охопивши практично всі регіони України. До традиційних факторів ризику додалися масові обстріли цивільної інфраструктури, вимушене переміщення населення, розрив соціальних зв'язків, тривале дистанційне навчання та постійне перебування в умовах інформаційного перенасичення і повітряних тривог [1].

У наукових працях підкреслюється, що такі обставини призводять до масштабних соціальних і психологічних наслідків: зростання рівня тривожності, порушення відчуття безпеки, формування хронічного стресу, а також зміни у системі цінностей молодого покоління. Масові переміщення, втрати та руйнування соціального середовища створюють довготривалі ризики для психічного здоров'я населення, особливо дітей і підлітків [40].

Таким чином, екзистенційно-ціннісні наслідки війни є складним і багатовимірним феноменом, що охоплює глибинні рівні особистісного розвитку підлітка. Вони проявляються у трансформації системи цінностей, порушенні відчуття безпеки та довіри до світу, зміні життєвих орієнтирів і уявлень про майбутнє. У сукупності з психоемоційними, поведінковими та соціальними наслідками ці зміни формують комплексний вплив війни на розвиток особистості [23].

З огляду на це, подолання наслідків війни потребує системного та міждисциплінарного підходу, що включає психологічну, соціальну та педагогічну підтримку. Соціальна робота відіграє ключову роль у цьому

процесі, оскільки спрямована на відновлення соціальних зв’язків, підтримку сім’ї, забезпечення прав дитини та створення умов для формування позитивних життєвих орієнтирів у підлітків [38].

Отже, соціально-психологічні наслідки війни у підлітків мають багаторівневий характер і проявляються у психоемоційній, поведінковій, соціальній та ціннісній сферах. Їхня складність зумовлює потребу у міждисциплінарному й системному підході, в якому соціальна робота посідає одне з центральних місць [38].

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що соціально-психологічні наслідки війни для підлітків мають комплексний, багаторівневий та довготривалий характер. Війна виступає потужним травмуючим чинником, який впливає не лише на емоційний стан особистості, але й на її поведінку, соціальні зв’язки та систему життєвих цінностей. Особливу вразливість підлітків зумовлює специфіка їхнього вікового розвитку, адже саме у цей період формується самосвідомість, ідентичність та світоглядні орієнтири [16].

Встановлено, що наслідки війни проявляються у кількох взаємопов’язаних сферах. Зокрема, емоційно-афективні порушення включають підвищену тривожність, страх, депресивні стани та емоційну нестабільність. Когнітивно-поведінкові зміни характеризуються труднощами концентрації, агресивністю, імпульсивністю та зниженням навчальної мотивації. Соціально-адаптаційні наслідки виявляються у порушенні соціальних зв’язків, труднощах інтеграції у нове середовище та зниженні рівня соціальної активності. Водночас екзистенційно-ціннісні зміни охоплюють глибокі трансформації світогляду підлітків, що проявляється у втраті відчуття безпеки, довіри до світу, зміні життєвих орієнтирів та уявлень про майбутнє [23].

Особливістю сучасного українського контексту є те, що війна набула масштабного та тривалого характеру, що значно посилює її негативний вплив на психічне здоров’я дітей і підлітків. Постійна дія стресогенних факторів таких як небезпека, втрати, переміщення, інформаційний тиск сприяє

формуванню хронічного стресу та ускладнює процес адаптації до нових умов життя. Це, у свою чергу, підвищує ризик розвитку посттравматичних розладів і соціальної дезадаптації [17].

Разом з тим, дослідження свідчать, що поряд із негативними наслідками у частини підлітків може формуватися резильєнтність та здатність до переосмислення життєвих цінностей, що відкриває можливості для особистісного зростання навіть у складних умовах. Це підкреслює важливість своєчасної та комплексної підтримки з боку фахівців соціальної роботи, психологів та педагогів [29].

Таким чином, подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків потребує системного, міждисциплінарного підходу, який поєднує психологічну допомогу, соціальну підтримку, освітні заходи та захист прав дитини. Саме соціальна робота відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної допомоги, спрямованої на відновлення психічного здоров'я, соціальної адаптації та формування позитивних життєвих перспектив підлітків в умовах воєнного та повоєнного періоду.

1.2. Особливості роботи соціального працівника у кризовій ситуації з підлітками.

В умовах воєнного стану соціальна робота з підлітками набуває особливої актуальності, що зумовлено значущим впливом бойових дій на психоемоційний стан цієї вікової категорії. Підлітковий вік характеризується інтенсивними процесами формування особистості, становленням ідентичності та розвитком соціальних ролей, що підвищує вразливість до деструктивних зовнішніх чинників. Війна, як екстремальна соціальна ситуація, спричиняє глибокі зміни у психологічному та соціальному функціонуванні підлітків, що потребує адаптації підходів соціальної роботи до нових реалій [7].

У цьому контексті сучасні наукові дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до надання допомоги. Зокрема, А. Данко досліджує психосоціальну підтримку як складову державно-суспільної взаємодії в умовах

воєнного стану та обґрунтовує необхідність інтегрованих мультидисциплінарних підходів у роботі х учасниками освітнього процесу [47]. Водночас С. Миколюк розглядає психосоціальну роботу з підлітками в умовах війни та доводить, що її ефективність залежить від поєднання психологічних методів стабілізації із соціальними практиками підтримки та розвитку соціальних зв'язків [48]. Подібної позиції дотримується й Н. М. Лещенко, яка акцентує увагу на необхідності створення безпечного освітнього середовища як базової умови психоемоційного відновлення підлітків у кризовій ситуації [49].

Психотравматичний вплив воєнних подій проявляється у підлітків у вигляді підвищеної тривожності, страхів, депресивних станів, агресивної поведінки, апатії та порушень соціальної взаємодії. Дослідження свідчать, що тривале перебування у стані небезпеки або переживання травматичних подій може призводити до формування посттравматичного стресового розладу, який суттєво ускладнює процес соціалізації та адаптації [16]. Водночас підлітки часто не здатні повною мірою усвідомити або вербалізувати власні емоції, що ускладнює діагностику їхнього стану та потребує застосування спеціалізованих методик роботи [21].

У цьому контексті діяльності соціального працівника набуває комплексного характеру та передбачає виконання діагностичної, консультативної, профілактичної, реабілітаційної та координаційної функцій. Важливим етапом є первинна оцінка психоемоційного стану підлітка, що дозволяє визначити рівень його дезадаптації та потребу у втручанні. При цьому особливу увагу приділяють створенню безпечного середовища взаємодії, яке сприяє формуванню довіри між підлітком і соціальним працівником, що є необхідною умовою ефективної допомоги [37].

У цьому контексті діяльність соціального працівника в умовах війни набуває комплексного, системного та міждисциплінарного характеру, оскільки спрямована не лише на подолання окремих проявів дезадаптації підлітків, але й на відновлення їхнього повноцінного соціального функціонування та психічного благополуччя. Така діяльність передбачає реалізацію низки

взаємопов’язаних функцій, серед яких ключовими є діагностична, консультативна, профілактична, реабілітаційна та координаційна [50].

Діагностична функція полягає у всебічному вивченні психоемоційного стану підлітка, особливостей його поведінки, рівня соціальної адаптації, а також умов сімейного та соціального середовища. Вона реалізується шляхом спостереження, індивідуальних бесід, використання психодіагностичних методик та аналізу життєвої ситуації дитини. Особливого значення набуває виявлення ознак посттравматичного стресу, тривожності, депресивних станів, агресивної або замкненої поведінки, що можуть свідчити про глибокі порушення адаптаційних механізмів [16].

Консультативна функція передбачає надання індивідуальної підтримки підлітку та його родині. Вона спрямована на допомогу у подоланні кризових переживань, формуванні навичок емоційної саморегуляції, підвищенні рівня усвідомлення власних почуттів і поведінки. Соціальний працівник у цьому процесі виступає не лише як фахівець, а і як посередник, який допомагає підлітку знайти внутрішні ресурси для подолання труднощів та адаптації до нових умов життя [48].

Профілактична функція орієнтована на запобігання розвитку негативних психоемоційних станів і девіантної поведінки. Вона включає проведення інформаційно-просвітницької роботи, тренінгів, групових занять, спрямованих на розвиток стресостійкості, навичок комунікації, конструктивного вирішення конфліктів. В умовах війни особливо важливим є формування у підлітків здатності протистояти інформаційному тиску та знижувати рівень тривожності [26].

Реабілітаційна функція полягає у відновленні порушених психічних, емоційних і соціальних функцій підлітка. Вона реалізується через індивідуальні та групові форми роботи, застосування психокорекційних методик, арт-терапії, соціально-педагогічних технологій. Метою цієї діяльності є не лише зниження негативних наслідків травматичного досвіду, а й сприяння особистісному

розвитку, відновленню впевненості у собі та формуванню позитивних життєвих орієнтирів [22].

Координаційна функція передбачає організацію взаємодії між різними суб'єктами допомоги – психологами, педагогами, медичними працівниками, представниками соціальних служб, громадських організацій та сім'єю підлітка. Соціальний працівник виступає як ключова ланка у цій системі, забезпечуючи узгодженість дій і комплексний підхід до вирішення проблем дитини [7].

Важливим початковим етапом соціальної роботи є первинна оцінка психоемоційного стану підлітка. Вона дозволяє визначити рівень його дезадаптації, виявити наявні ризики та сформувати індивідуальний план допомоги. Така оцінка має бути комплексною та враховувати як внутрішні (емоційний стан, поведінка, самооцінка), так і зовнішні фактори (сімейні умови, соціальне оточення, досвід пережитих травматичних подій) [50].

При цьому особливу увагу слід приділяти створенню безпечного та підтримуючого середовища взаємодії. Довіра між підлітком і соціальним працівником є базовою умовою ефективної допомоги, оскільки саме вона забезпечує відкритість, готовність до співпраці та прийняття підтримки. Формування такої довіри потребує дотримання принципів конфіденційності, емпатії, безоцінного ставлення та поваги до особистості підлітка [46].

Таким чином, діяльність соціального працівника в умовах війни є складною багатокомпонентною системою, що поєднує різні види професійної допомоги та спрямована на всебічну підтримку підлітка. Її ефективність залежить від своєчасності втручання, індивідуального підходу та рівня професійної підготовки фахівця, а також від здатності забезпечити комплексність і безперервність надання соціальних послуг [38].

Одним із ключових напрямків діяльності соціального працівника в умовах війни є кризове консультування, яке виступає важливим інструментом надання своєчасної психосоціальної допомоги підліткам. Його основною метою є стабілізація емоційного стану, зниження рівня тривожності, попередження розвитку деструктивних форм поведінки та формування відчуття контролю над

власним життям у ситуації невизначеності. У наукових дослідженнях підкреслюється, що саме оперативне реагування на кризові стани дозволяє зменшити ризик формування хронічного стресу та посттравматичних розладів [16].

Кризове консультування ґрунтується на принципах підтримки, емпатії та безпечної взаємодії, що є особливо важливим у роботі з підлітками, які пережили травматичний досвід війни. У цьому процесі соціальний працівник виконує роль фахівця, який не лише надає допомогу, але й створює умови для відновлення внутрішніх ресурсів особистості. Як зазначається у сучасних дослідженнях психічного здоров'я дітей в умовах війни, ефективна підтримка сприяє зниженню рівня тривожності та покращенню адаптаційних можливостей підлітків [21].

Одним із базових методів кризового консультування є техніка активного слухання. Вона передбачає уважне сприйняття висловлювань підлітка, уточнення його думок і почуттів, відображення емоцій та демонстрацію зацікавленості у його переживаннях. Використання цієї техніки дозволяє створити атмосферу довіри та прийняття, що є необхідною умовою відкритості підлітка у спілкуванні. Як свідчать дослідження, можливість бути почутим значно знижує рівень внутрішньої напруги та сприяє емоційній стабілізації [26].

Важливим компонентом кризового консультування є емоційна підтримка, яка полягає у прийнятті почуттів підлітка без осуду та критики. Соціальний працівник допомагає підлітку усвідомити та вербалізувати власні переживання, що сприяє їх поступовому опрацюванню. У працях, присвячених психопрофілактиці негативних станів, підкреслюється, що підтримка дорослого значно знижує ризик розвитку тривожних і депресивних розладів у підлітків [26].

Окрему роль відіграє техніка нормалізації переживань. Вона передбачає пояснення підлітку того, що його емоційні реакції (страх, тривога, гнів, апатія) є природними у відповідь на травматичні події війни. Це дозволяє зменшити

відчуття «ненормальності» власних переживань і знижує рівень внутрішнього напруження. У дослідженнях наголошується, що нормалізація емоцій є важливим етапом у подоланні наслідків стресу та сприяє формуванню адаптивних стратегій поведінки [17].

Крім того, у межах кризового консультування застосовуються техніки стабілізації, спрямовані на відновлення відчуття контролю над ситуацією. Це можуть бути вправи на дихання, фокусування уваги, формування короткострокових цілей, що допомагають підлітку відчути власну здатність впливати на події свого життя. Як зазначають дослідники, формування відчуття контролю є ключовим чинником зниження рівня тривожності та підвищення стресостійкості [29].

Важливо підкреслити, що кризове консультування має не лише короткостроковий, але й довготривалий ефект. Воно сприяє поступовій адаптації підлітка до нових умов життя, формуванню навичок саморегуляції та розвитку внутрішніх ресурсів. У працях українських науковців підкреслюється, що систематична психосоціальна підтримка дозволяє не лише мінімізувати негативні наслідки війни, але й сприяти особистісному зростанню та розвитку резильєнтності [29].

Таким чином, кризове консультування є одним із ключових інструментів соціальної роботи з підлітками в умовах війни. Воно забезпечує емоційну стабілізацію, сприяє зниженню тривожності, формує відчуття безпеки та контролю, а також створює передумови для подальшої ефективної адаптації та соціалізації підлітка в умовах кризового середовища [48].

Особливе значення у роботі з підлітками, які пережили травматичні події, має використання арт-терапевтичних методів , які забезпечують можливість вираження емоцій через творчість. Такий підхід є ефективним у випадках, коли вербальна комунікація є ускладненою або недостатньою. Арт-терапія сприяє зниженню психоемоційної напруги, розвитку саморефлексії та формуванню позитивного образу майбутнього [30].

Арт-терапевтичні методи базуються на ідеї про те, що творчість виступає природним способом опрацювання емоційного досвіду. У процесі малювання, ліплення, створення колажів або інших видів художньої діяльності підліток отримує можливість символічно відобразити власні переживання, страхи, тривоги та внутрішні конфлікти. Це дозволяє не лише «винести» травматичний досвід назовні, але й поступово його усвідомити та інтегрувати у власний життєвий досвід. Як зазначається у дослідженнях травмофокусованої арт-терапії, такий підхід сприяє зниженню рівня внутрішнього напруження та покращенню емоційного стану дитини [31].

Важливим аспектом арт-терапії є її безпечність і ненасильницький характер. На відміну від традиційних вербальних методів, вона не потребує від підлітка прямого проговорення травматичних подій, що особливо актуально у випадках, коли спогади викликають сильні негативні емоції або психологічний захист у вигляді уникнення. У таких умовах творчий процес виступає як посередник між внутрішнім світом підлітка та зовнішньою реальністю, що забезпечує поступове та контрольоване опрацювання травматичного досвіду [30].

Застосування арт-терапевтичних методів сприяє зниженню психоемоційної напруги, що є одним із ключових завдань соціальної роботи в умовах війни. Як показують дослідження, регулярна участь у творчих заняттях допомагає зменшити рівень тривожності, страху та агресії, а також покращує загальний емоційний стан підлітків. Це пояснюється тим, що творчість активізує внутрішні ресурси особистості та сприяє формуванню відчуття контролю над власними переживаннями [26].

Окрім цього, арт-терапія відіграє важливу роль у розвитку саморефлексії підлітків. У процесі творчої діяльності вони вчаться усвідомлювати власні емоції, аналізувати їх та знаходити нові способи реагування на стресові ситуації. Це, у свою чергу, сприяє формуванню навичок емоційної саморегуляції, які є необхідними для успішної адаптації до складних життєвих умов. Дослідження у сфері психосоціальної підтримки дітей під час війни

підкреслюють, що розвиток таких навичок є важливим чинником підвищення стресостійкості та профілактики психологічних порушень [49].

Важливим результатом застосування арт-терапії є також формування позитивного образу майбутнього. В умовах війни підлітки часто втрачають відчуття перспективи, що негативно впливає на їхню мотивацію та життєві орієнтири. Творча діяльність дозволяє моделювати бажані образи, мрії та цілі, що сприяє відновленню віри у майбутнє та підвищенню рівня життєвої активності. Як зазначається у сучасних дослідженнях, формування позитивних життєвих сценаріїв є важливим елементом психологічної реабілітації дітей і підлітків у кризових умовах [29].

Таким чином, арт-терапія є важливим складником комплексної соціально-психологічної допомоги підліткам, які постраждали від війни. Вона забезпечує можливість безпечного вираження емоцій, сприяє зниженню психоемоційної напруги, розвитку саморефлексії та формуванню позитивних життєвих орієнтирів. Ефективність цього підходу зумовлює доцільність його широкого використання у практиці соціальної роботи та психологічної підтримки підлітків у воєнний і повоєнний період [30].

Не менш важливим є застосування групових форм роботи, які створюють умови для соціальної взаємодії, підтримки з боку однолітків та формування комунікативних навичок. Участь у групових заняттях дозволяє підліткам усвідомити, що їхні переживання не є унікальними, що зменшує відчуття ізольованості та сприяє соціальній інтеграції [22].

Групова робота дозволяє створити безпечне соціальне середовище, у якому підлітки мають можливість відкрито висловлювати власні переживання, обмінюватися досвідом та отримувати підтримку від інших учасників. Це особливо важливо в умовах війни, коли багато підлітків відчувають самотність, нерозуміння з боку оточення та емоційну відчуженість. Як зазначається у дослідженнях соціальної адаптації, саме взаємодія з ровесниками сприяє відновленню почуття приналежності до соціальної групи та зменшує рівень психологічної напруги [18].

Важливим ефектом участі у групових заняттях є усвідомлення підлітками того, що їхні переживання не є унікальними. Спільне обговорення труднощів, страхів і тривог дозволяє нормалізувати емоційні реакції та зменшити відчуття ізольованості. У працях, присвячених психічному здоров'ю дітей у воєнний період, підкреслюється, що подібний досвід взаємопідтримки сприяє формуванню відчуття безпеки та довіри до соціального середовища [21].

Крім того, групові форми роботи сприяють розвитку комунікативних навичок, які часто порушуються внаслідок травматичного досвіду. Підлітки вчаться висловлювати власні думки, слухати інших, конструктивно вирішувати конфлікти та взаємодіяти у колективі. Це має важливе значення для їхньої подальшої соціальної інтеграції та адаптації у нових умовах життя. Як свідчать дослідження соціальної роботи, розвиток таких навичок є одним із ключових чинників успішної реабілітації підлітків [22].

Окремої уваги заслуговує роль групових занять у формуванні навичок емоційної саморегуляції. У процесі взаємодії з однолітками підлітки отримують можливість спостерігати різні моделі поведінки та емоційного реагування, що сприяє засвоєнню більш адаптивних стратегій подолання стресу. У наукових працях підкреслюється, що групова підтримка виступає важливим ресурсом підвищення стресостійкості та зниження ризику розвитку деструктивних форм поведінки [29].

Водночас групові форми роботи мають значний потенціал у профілактиці соціальної дезадаптації та девіантної поведінки. Як зазначають дослідники, залучення підлітків до колективної діяльності сприяє формуванню соціально прийнятних норм поведінки, розвитку відповідальності та підвищенню рівня соціальної активності. Це особливо актуально в умовах війни, коли нестабільність соціального середовища може провокувати порушення поведінкових моделей [28].

Таким чином, застосування групових форм роботи є важливим компонентом комплексної соціально-психологічної допомоги підліткам, які постраждали від війни. Вони забезпечують умови для відновлення соціальних

зв’язків, сприяють зниженню відчуття ізольованості, розвитку комунікативних навичок та формуванню підтримуючого соціального середовища. Ефективність цього підходу підтверджує необхідність його широкого використання у практиці соціальної роботи з підлітками в умовах воєнного та повоєнного періоду [48].

У процесі соціальної роботи значну увагу приділяють сімейному середовищу підлітка, яке виступає важливим фактором його психоемоційного стану. В умовах війни сім’я може як підтримувати дитину, так і посилювати кризові прояви, зокрема у випадках внутрішніх конфліктів або психологічної нестабільності батьків. Як зазначають дослідники, порушення сімейних відносин безпосередньо впливає на рівень тривожності та поведінкові реакції підлітків. У зв’язку з цим соціальний працівник здійснює консультування батьків, спрямоване на формування ефективних стратегій взаємодії з дитиною та створення сприятливого емоційного клімату в родині [27].

З одного боку, сім’я може виступати важливим ресурсом підтримки, забезпечуючи відчуття безпеки, стабільності та емоційної захищеності. Наявність довірливих взаємин із батьками сприяє зниженню рівня тривожності, формуванню впевненості та підвищенню здатності підлітка адаптуватися до складних умов. З іншого боку, у ситуації тривалого стресу, пов’язаного з війною, батьки самі можуть переживати психологічну нестабільність, що відображається на якості сімейних взаємин. Як зазначається у дослідженнях психології сім’ї, зростання напруження, страху та невизначеності може призводити до конфліктів, емоційної дистанції або порушення комунікації між членами родини [27].

Порушення сімейних відносин безпосередньо впливає на психоемоційний стан підлітка. У наукових працях підкреслюється, що нестабільність у сім’ї підвищує рівень тривожності, сприяє розвитку агресивної або замкненої поведінки, а також ускладнює процес соціальної адаптації. Крім того, підлітки часто переймають емоційні реакції батьків, що може посилювати їхній власний

стрес і відчуття небезпеки. У таких умовах сім’я перестає виконувати свою захисну функцію та може виступати додатковим фактором ризику [27].

У зв’язку з цим важливим напрямом діяльності соціального працівника є робота з батьками, спрямована на покращення сімейного мікроклімату та формування ефективних стратегій взаємодії з дитиною. Консультування батьків передбачає надання інформації про особливості психоемоційного стану підлітків у кризових умовах, а також рекомендацій щодо підтримки дитини. Зокрема, соціальний працівник допомагає батькам усвідомити значення емоційної підтримки, відкритого спілкування, стабільності та передбачуваності у повсякденному житті [39].

Важливим аспектом є формування у батьків навичок конструктивної комунікації з підлітком. Це включає вміння слухати, приймати емоції дитини без осуду, уникати надмірного тиску або критики, а також підтримувати її автономію. Як підкреслюється у працях з психосоціальної підтримки, саме якісна взаємодія в сім’ї є важливим чинником профілактики психоемоційних порушень та розвитку стресостійкості у дітей [49].

Крім того, соціальний працівник може здійснювати посередницьку функцію у вирішенні сімейних конфліктів, сприяючи відновленню взаєморозуміння між членами родини. У разі необхідності він залучає інших фахівців – психологів, педагогів або представників соціальних служб для забезпечення комплексної підтримки сім’ї. Такий підхід відповідає сучасним принципам соціальної роботи, які передбачають міждисциплінарну взаємодію та орієнтацію на потреби як дитини, так і її сім’ї [39].

Таким чином, сімейне середовище відіграє визначальну роль у формуванні психоемоційного стану підлітка в умовах війни. Його вплив може бути як ресурсним, так і деструктивним, що зумовлює необхідність активного залучення сім’ї до процесу соціально-психологічної допомоги. Ефективна робота соціального працівника з батьками сприяє створенню сприятливого емоційного клімату в родині, підвищенню рівня підтримки дитини та забезпеченню її успішної адаптації до складних життєвих умов [27].

Важливим аспектом є також робота з девіантною поведінкою, яка в умовах війни може набувати більш виражених форм. Підлітки можуть демонструвати агресію, схильність до ризикованої поведінки або соціальну дезадаптацію, що потребує своєчасного втручання з боку соціальних служб. Застосування профілактичних і корекційних заходів дозволяє знизити ризик формування стійких негативних моделей поведінки. Тому І.Д. Звєрєва [48] наголошує на значення розвитку резильєнтності як ключового ресурсу подолання наслідків психотравмуючих подій, що забезпечує адаптацію та соціальну інтеграцію підлітків у складних життєвих обставинах. Одним із пріорітетних завдань соціального працівника є формування резильєнтності підлітків, тобто їх здатності протистояти стресу та відновлюватися після травматичних подій. Розвиток цієї якості сприяє підвищенню адаптивності, емоційної стійкості та здатності до подолання життєвих труднощів. Дослідження підтверджують, що підлітки з високим рівнем резильєнтності демонструють кращі результати у подоланні наслідків війни [29].

Таким чином робота соціального працівника з підлітками у кризових ситуаціях є складним багатоплановим процесом, який поєднує психологічну, соціальну, педагогічну та правову підтримку. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

По-перше, кризова ситуація в підлітковому віці є особливо небезпечною, оскільки припадає на період становлення особистості, що потребує негайного та комплексного фахового втручання.

По-друге, соціальний працівник виконує ключову посередницьку роль між підлітком, сім'єю, школою та соціальними інституціями, реалізуючи діагностичну, профілактичну, консультативну, реабілітаційну та координаційну функції.

По-третє, ефективність кризової роботи з підлітками забезпечується поєднанням різноманітних методів – діагностичних, психологічних, соціально-педагогічних, сімейних та реабілітаційних, що утворюють цілісний індивідуальний план допомоги.

По-четверте, в умовах воєнного стану в Україні потреба у кваліфікованій соціальній підтримці підлітків різко зростає, що вимагає розроблення стандартизованих протоколів кризового втручання та розширення можливостей дистанційного консультування [47].

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та апробації комплексних програм підготовки соціальних працівників до кризової роботи з підлітками в умовах соціальної нестабільності, а також у вивченні ефективності дистанційних форм соціальної підтримки.

1.3. Нормативно-правове та програмне забезпечення соціальної підтримки підлітків у кризових ситуаціях

Соціальна підтримка підлітків в умовах війни в Україні ґрунтується на комплексі нормативно-правових актів та програмних документів, які визначають основні принципи, напрями та механізми надання соціальних послуг. У сучасних умовах воєнного стану ця система зазнала трансформацій, спрямованих на підвищення ефективності захисту прав дітей та забезпечення їхніх базових потреб [13].

Важливу роль у формуванні правових засад соціальної підтримки відіграють міжнародні документи, зокрема Конвенція ООН про права дитини, яка закріплює фундаментальні права дитини на життя, розвиток, захист та участь у суспільному житті. Відповідно до цих положень держава зобов’язана забезпечувати реалізацію прав дітей навіть в умовах надзвичайних ситуацій, включаючи воєнний стан [15].

На національному рівні нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки підлітків включає систему законодавчих актів, що регулюють сферу соціальних послуг, охорони дитинства та захисту прав дітей. Зокрема, важливе значення має Закон України «Про охорону дитинства» (зі змінами після 2014 року), який визначає основні засади державної політики щодо захисту прав дітей та гарантує їм соціальний захист у складних життєвих обставинах. В умовах воєнного стану його положення були доповнені нормами щодо захисту

дітей, які постраждали внаслідок бойових дій та збройних конфліктів. У період війни було посилено механізми державного регулювання, зокрема щодо евакуації дітей із зон бойових дій, організація соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та забезпечення доступу до освітніх і медичних послуг [7].

Крім того, значну роль відіграє Закон України «Про соціальні послуги», який визначає види соціальних послуг, порядок їх надання та стандарти якості. Даний нормативний акт забезпечує системний підхід до організації соціальної підтримки, зокрема для підлітків, які перебувають у кризовій ситуації, та створює правову основу для діяльності соціальних служб [51].

Суттєве значення має законодавство у сфері соціальних послуг, яке визначає види допомоги, порядок їх надання та стандарти якості. Це створює основу для діяльності соціальних служб та забезпечує системність у наданні підтримки підліткам [50]. У цьому контексті важливими є впровадження міжвідомчої взаємодії, що передбачає координацію діяльності різних інституцій, зокрема соціальних служб, освітніх закладів та медичних установ, з метою забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем дітей [38].

У сучасних умовах значного розвитку набули програмні механізми соціальної підтримки, які реалізуються як на державному, так і на місцевому рівнях. Державні програми спрямовані на забезпечення психологічної допомоги, соціальної адаптації та реабілітації підлітків, які постраждали від війни. Посилено державне регулювання через прийняття спеціальних актів, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який гарантує соціальний захист дітей та підлітків, що змушені були залишити місце проживання через бойові дії. Цей закон передбачає забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги, соціальних виплат та інтеграції в нові громади. Водночас міжнародні організації активно долучаються до реалізації таких програм, що дозволяє розширити ресурси та підвищити ефективність допомоги [52].

Окреме значення має впровадження міжвідомчої взаємодії, що передбачає координацію діяльності різних інституцій, зокрема соціальних служб, освітніх закладів та медичних установ, з метою забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем підлітків. Це особливо актуально в умовах війни, коли підлітки потребують одночасно соціальної, психологічної та освітньої підтримки [38].

У сучасних умовах значного розвитку набули програмні механізми соціальної підтримки, які реалізуються як на державному, так і на місцевому рівнях. Зокрема, діють державні цільові програми та стратегії, спрямовані на захист прав підлітків, серед яких Національна стратегія реформування системи інституційного догляду на виховання дітей на 2017-2026 роки. Вона передбачає розвиток сімейних форм виховання та посилення соціальної підтримки підлітків у громадах [7].

Важливу роль відіграють територіальні громади, які безпосередньо здійснюють реалізацію соціальної політики на місцевому рівні. Вони забезпечують надання соціальних послуг, організацію психологічної підтримки, роботу з сім'ями та інтеграцію внутрішнього переміщених осіб у нові соціальні умови [38].

У сучасних умовах воєнного стану територіальні громади виконують функцію базового середовища, у якому відбувається адаптація підлітків до нових життєвих обставин. Вони забезпечують доступ до соціальних, освітніх, психологічних та медичних послуг, що є необхідними для підтримки психічного здоров’я дітей і молоді. Як зазначається у дослідженнях соціальних послуг, ефективне функціонування системи допомоги на місцевому рівні є визначальним чинником забезпечення потреб вразливих категорій населення [38].

Одним із ключових напрямів діяльності територіальних громад є організація надання соціальних послуг. Це включає соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання психологічної допомоги, підтримку внутрішньо переміщених осіб, а також реалізацію

програм соціальної адаптації. У працях, присвячених соціальному супроводу сімей у кризі, підкреслюється, що системна підтримка з боку громади сприяє стабілізації сімейного середовища та зниженню ризику дезадаптації дітей [39].

Особливого значення набуває організація психологічної підтримки на рівні громади. Вона може реалізовуватися через діяльність центрів соціальних служб, закладів освіти, кризових центрів, а також через залучення фахівців із психосоціальної допомоги. У дослідженнях зазначається, що доступність психологічної підтримки на місцевому рівні дозволяє своєчасно виявляти проблеми психічного здоров'я підлітків та надавати необхідну допомогу [21].

Окремим напрямом діяльності територіальних громад є робота з сім'ями, які постраждали від війни. Це включає консультування батьків, організацію груп підтримки, надання матеріальної та соціальної допомоги. Така робота спрямована на покращення сімейного мікроклімату, підвищення рівня батьківської компетентності та створення умов для гармонійного розвитку дитини. Як зазначається у дослідженнях соціальної роботи, саме комплексна підтримка сім'ї є важливою умовою ефективної допомоги підліткам [39].

Важливим аспектом діяльності громад є інтеграція внутрішньо переміщених осіб у нові соціальні умови. Внаслідок війни значна кількість сімей була змушена змінити місце проживання, що супроводжується втратою соціальних зв'язків, труднощами адаптації та відчуттям невизначеності. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, процес інтеграції ВПО потребує створення сприятливого соціального середовища, яке забезпечує доступ до ресурсів, підтримку з боку громади та можливості для соціальної взаємодії [32].

Територіальні громади також відіграють важливу роль у координації діяльності різних суб'єктів соціальної роботи. Вони забезпечують взаємодію між органами місцевого самоврядування, соціальними службами, освітніми закладами, медичними установами та громадськими організаціями. Така міжвідомча співпраця дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем підлітків та їхніх сімей, що відповідає сучасним принципам організації соціальної роботи [37].

Таким чином, територіальні громади є важливим елементом системи соціально-психологічної підтримки підлітків у воєнний період. Вони забезпечують надання соціальних послуг, організацію психологічної допомоги, підтримку сімей та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. Ефективність їхньої діяльності значною мірою визначає рівень соціальної адаптації підлітків, їхнє психічне благополуччя та можливості для повноцінного розвитку в умовах кризового середовища [38].

Сучасна система соціальної підтримки також характеризується впровадженням інноваційних підходів, зокрема використання цифрових технологій. Онлайн-консультування, чат-боти та інші цифрові інструменти дозволяють забезпечити доступність допомоги навіть у складних умовах воєнного часу, коли традиційні форми роботи можуть бути обмежені [47].

Одним із найбільш поширених інструментів є онлайн-консультування, яке передбачає надання психологічної та соціальної допомоги через інтернет-платформи, відеозв'язок або месенджери. Такий формат дозволяє забезпечити оперативну підтримку підлітків незалежно від їхнього місця перебування. Як зазначається у працях з психосоціальної підтримки, дистанційне консультування сприяє зниженню рівня тривожності, забезпечує можливість регулярного контакту з фахівцем та підтримує відчуття стабільності у кризових умовах [49].

Важливим напрямом є використання чат-ботів та автоматизованих систем підтримки, які можуть надавати базову інформацію, рекомендації щодо подолання стресу, а також спрямовувати користувачів до відповідних служб допомоги. Такі інструменти особливо ефективні у ситуаціях, коли підлітки не готові звертатися за допомогою безпосередньо або відчувають страх чи сором. Дослідження свідчать, що доступність анонімної підтримки сприяє підвищенню рівня звернень за допомогою та ранньому виявленню проблем психічного здоров'я [21].

Крім того, цифрові технології використовуються для організації онлайн-груп підтримки, тренінгів та освітніх заходів. Це дозволяє зберігати соціальні

зв’язки між підлітками, сприяти розвитку комунікативних навичок та формувати відчуття приналежності до спільноти навіть в умовах фізичної ізоляції. Як підкреслюється у дослідженнях соціальної адаптації, підтримка соціальних контактів є важливим чинником зниження рівня стресу та попередження соціальної дезадаптації [18].

Використання цифрових інструментів також сприяє підвищенню ефективності роботи соціальних служб. Завдяки електронним базам даних, онлайн-платформам та системам координації фахівці можуть швидше обмінюватися інформацією, планувати втручання та забезпечувати комплексний підхід до надання допомоги. У працях, присвячених міждисциплінарній взаємодії, зазначається, що координація дій різних служб є ключовою умовою ефективної соціальної підтримки в умовах кризи [37].

Водночас слід зазначити, що впровадження цифрових технологій має як переваги, так і певні обмеження. До основних переваг належать доступність, оперативність, можливість анонімного звернення та охоплення широкої аудиторії. Однак ефективність таких підходів може знижуватися через обмежений доступ до інтернету, недостатній рівень цифрової грамотності або відсутність живого контакту, який є важливим для встановлення довірливих відносин між підлітком і фахівцем. У зв’язку з цим науковці підкреслюють необхідність поєднання онлайн- та офлайн-форм роботи для досягнення максимального результату [49].

Таким чином, використання цифрових технологій є важливим інноваційним напрямом розвитку системи соціальної підтримки підлітків у воєнний період. Онлайн-консультування, чат-боти та інші цифрові інструменти забезпечують доступність допомоги, сприяють своєчасному реагуванню на кризові ситуації та підтримують соціальну взаємодію в умовах обмежень. Їх ефективне впровадження у поєднанні з традиційними методами роботи дозволяє підвищити якість соціально-психологічної допомоги та забезпечити комплексну підтримку підлітків у складних життєвих умовах.

Крім того, важливим напрямом є реалізація програм психосоціальної підтримки, спрямованих на подолання наслідків травматичного досвіду, розвитку емоційної стійкості та формування навичок соморегуляції. Такі програми інтегруються в систему соціальних послуг і сприяють підвищенню ефективності соціальної роботи.

Психосоціальна підтримка розглядається як комплекс заходів, що поєднують психологічні та соціальні методи впливу, спрямовані на відновлення внутрішніх ресурсів особистості та її соціального функціонування. У наукових працях підкреслюється, що ефективність такої підтримки забезпечується системним підходом, який враховує як індивідуальні особливості підлітка, так і його соціальне оточення [49]. Це означає, що програми мають бути спрямовані не лише на окрему дитину, але й на її сім'ю, освітнє середовище та громаду.

Одним із ключових завдань психосоціальних програм є подолання наслідків травматичного досвіду. У цьому контексті використовуються різні методи психокорекційної роботи, спрямовані на зниження рівня тривожності, страху, агресії та інших негативних емоційних станів. Як зазначається у дослідженнях психічного здоров'я дітей в умовах війни, своєчасне втручання дозволяє запобігти закріпленню деструктивних моделей поведінки та сприяє відновленню емоційної рівноваги [21].

Важливим компонентом таких програм є розвиток емоційної стійкості (резильєнтності), яка визначається як здатність особистості адаптуватися до складних життєвих обставин і ефективно долати стрес. Дослідження у сфері резильєнтності підлітків показують, що її формування є одним із ключових факторів успішної адаптації в умовах війни. У межах психосоціальних програм застосовуються спеціальні вправи та тренінги, спрямовані на розвиток позитивного мислення, впевненості у власних силах, здатності до самопідтримки та конструктивного вирішення проблем [29].

Не менш важливим напрямом є формування навичок саморегуляції, які дозволяють підліткам контролювати власні емоції, поведінку та реакції на стресові ситуації. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, порушення

механізмів саморегуляції є одним із характерних наслідків психотравматичного впливу війни [26]. У зв’язку з цим у рамках програм психосоціальної підтримки використовуються методики, спрямовані на розвиток усвідомлення емоцій, керування ними, а також формування адаптивних моделей поведінки.

Зазначені програми інтегруються у систему соціальних послуг і реалізуються через діяльність центрів соціальних служб, закладів освіти, громадських організацій та інших інституцій. Така інтеграція забезпечує доступність допомоги для підлітків, а також сприяє координації дій різних фахівців. У працях, присвячених організації соціальних послуг, підкреслюється, що саме комплексний підхід дозволяє досягти найбільшої ефективності у подоланні наслідків кризових ситуацій [38].

Крім того, важливою умовою ефективності психосоціальних програм є їхня системність і тривалість. Одноразові заходи не здатні забезпечити стійкий результат, тому підтримка має бути безперервною та адаптованою до змін у стані підлітка. Як зазначається у дослідженнях міждисциплінарної взаємодії, координація зусиль різних служб і фахівців дозволяє забезпечити цілісність і послідовність допомоги [37].

Таким чином, реалізація програм психосоціальної підтримки є важливим напрямом соціальної роботи з підлітками в умовах війни. Вона спрямована на подолання наслідків травматичного досвіду, розвиток емоційної стійкості та формування навичок саморегуляції, що в сукупності сприяє відновленню психічного здоров’я та успішній соціальній адаптації підлітків. Інтеграція таких програм у систему соціальних послуг забезпечує комплексність і ефективність допомоги, що є необхідною умовою підтримки дітей і молоді в умовах воєнного та повоєнного періоду [48].

Отже, узагальнення теоретичних положень і результатів сучасних наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що соціально-психологічні наслідки війни для підлітків мають складний, багаторівневий і системний характер. На відміну від звичайних кризових ситуацій мирного часу, війна виступає не короткочасним стресовим фактором, а тривалим і всеохоплюючим

впливом, який одночасно трансформує як внутрішній психічний стан особистості, так і її соціальне середовище [16] .

Порівняльний аналіз різних груп наслідків показує, що емоційно-афективні порушення є первинною реакцією на травматичні події, тоді як когнітивно-поведінкові та соціально-адаптаційні зміни формуються як їх логічне продовження. Якщо емоційна сфера реагує швидко і безпосередньо (страх, тривога, депресія), то поведінкова і соціальна сфери зазнають більш тривалих і структурних змін, які впливають на повсякденне життя підлітка. У свою чергу, екзистенційно-ціннісні трансформації є найбільш глибинними, оскільки змінюють світогляд, систему життєвих орієнтирів та уявлення про майбутнє [23].

На відміну від попередніх історичних періодів, сучасний український контекст характеризується значно ширшим масштабом впливу війни. Якщо у період АТО/ООС вплив мав локальний характер, то після 2022 року війна охопила практично всі регіони країни, що призвело до масової травматизації дітей і підлітків. Це дозволяє стверджувати, що сучасна ситуація є унікальною за рівнем інтенсивності психосоціального навантаження, що значно ускладнює процес соціалізації молодого покоління [18].

Разом з тим, аналіз наукових підходів (зокрема праць І. Клименко та Н. Андрусишин) свідчить про певну різницю у трактуванні наслідків війни: одні дослідники акцентують увагу на порушеннях психічного здоров’я, тоді як інші — на механізмах формування стресу та його впливі на поведінку. На нашу думку, ці підходи не суперечать один одному, а є взаємодоповнюючими, оскільки дозволяють розглядати проблему комплексно — як на рівні внутрішніх переживань, так і на рівні соціальної поведінки [16].

Власні узагальнення дозволяють стверджувати, що ключовою особливістю впливу війни на підлітків є порушення базового відчуття безпеки. Саме цей фактор лежить в основі більшості негативних проявів — від підвищеної тривожності до соціальної дезадаптації та втрати життєвих орієнтирів. У порівнянні з дорослими, підлітки менш підготовлені до

осмислення таких подій, що робить їх більш вразливими до довготривалих наслідків [23].

Водночас важливо підкреслити, що вплив війни не є однозначно негативним. Поряд із деструктивними змінами у частини підлітків формується здатність до адаптації, переосмислення цінностей і розвитку резильєнтності. У цьому контексті можна говорити про подвійний характер впливу війни: з одного боку — як чинника руйнування, з іншого — як каталізатора особистісного зростання. Саме від умов соціального середовища та наявності підтримки залежить, який із цих векторів стане домінуючим [29].

Проведений аналіз також показує, що соціально-психологічні наслідки війни не можуть бути подолані в межах однієї галузі знань. Вони потребують міждисциплінарного підходу, який поєднує психологічні, соціальні, педагогічні та правові аспекти. У цьому контексті соціальна робота виступає ключовою сферою, яка забезпечує інтеграцію різних видів допомоги та спрямована на комплексну підтримку підлітка [50].

Таким чином, можна зробити висновок, що соціально-психологічні наслідки війни для підлітків є багатовимірним явищем, яке охоплює всі сфери розвитку особистості від емоційної до ціннісної. Їхня складність і тривалість зумовлюють необхідність системного, комплексного та своєчасного втручання, що має враховувати як індивідуальні особливості підлітка, так і умови його соціального середовища. Це створює підґрунтя для подальшого дослідження практичних аспектів діяльності соціального працівника, що розглядаються у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПОДОЛАННІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Дослідно-експериментальна робота з вивчення особливостей роботи соціального працівника у подоланні соціально-психологічних наслідків війни у підлітків.

Сучасні умови воєнного стану в України зумовлюють необхідність активізації практичної діяльності соціальних працівників у сфері підтримки підлітків, які зазнали впливу війни. Соціально-психологічні наслідки воєнних дій мають комплексний характер та проявляються у вигляді емоційних, поведінкових і соціальних порушень, що потребує системного підходу до їх подолання [10].

Метою дослідницько-експериментальної роботи є визначення ефективності діяльності соціального працівника у подоланні соціально-психологічних наслідків війни у підлітків та обґрунтування доцільності використання комплексу соціально-психологічних методів у процесі роботи [48].

Експериментальна база дослідження охоплює групу підлітків віком від 11-18 років, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема є внутрішньо переміщеними особами, дітьми військовослужбовців або безпосередньо постраждали від воєнних дій. Дослідження проводяться на базі соціального закладу, що відповідає сучасній практиці організації соціальної роботи Деснянський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Київ) [38].

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На констатувальному етапі було проведено первинну діагностику психоемоційного стану підлітків. Використовувалися методи спостереження, анкетування, психодіагностичні методики для визначення рівня тривожності, агресивності, депресивних проявів та соціальної адаптації. У дослідженнях

було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на визначення рівня тривожності, агресивності, депресивних проявів та соціальної адаптації підлітів. Зокрема, для оцінки рівня тривожності застосовувалася шкала тривожності Філліпса. Визначення рівня депресивних проявів здійснювалося за допомогою опитувальника депресії Бека, який дозволяє виявити ступінь емоційного виснаження та пригнічення [16].

Для дослідження агресивності було використано методики Басса-Даркі, що дає змогу оцінити різні форми агресивної поведінки, зокрема фізичну та вербальну агресію, роздратування та ворожість. Рівень соціально-психологічної адаптації підлітків визначався за допомогою методики Роджерса-Даймона, яка дозволяє оцінити ступінь адаптованості особистості до соціального середовища [32].

Застосування зазначених методик забезпечило можливість отримання комплексної характеристики психоемоційного стану підлітків та визначення динаміки змін у процесі соціально-психологічної роботи.

Зокрема, було встановлено, що приблизно 60-70% досліджуваних демонстрували симптоми підвищеної тривожності, що проявляються у страхах, напруженні, порушеннях сну. Близько 40% підлітків виявляють агресивну поведінку або схильність до конфліктів, що узгоджується з дослідженнями щодо девіантної поведінки підлітків у кризових умовах [28]. Крім того, значна частина респондентів має труднощі з адаптацією до нового соціального середовища, що є характерним для підлітків, які пережили переміщення або втрату стабільності [32].

На формувальному етапі було впроваджено програму соціально-психологічної підтримки, яка включала індивідуальну та групову роботу з підлітками. Основними напрямками діяльності соціального працвника стали: стабілізація емоційного стану; зниження рівня тривожності; формування навичок соморегуляції; розвиток соціальних компетентностей [22].

У процесі реалізації програми застосовувалися різноманітні методи зокрема соціальне консультування, арт-терапія, тренінгові заняття,

психоедукація та елементи когнітивно-поведінкової терапії. Особливу увагу було приділено розвитку резильєнтності підлітків, що визначається як здатність особистості протистояти стресу та відновлюватися після травматичних подій [29].

Контрольний етап дослідження передбачав повторну діагностику психоемоційного стану підлітків. Результати показали позитивну динаміку: зниження рівня тривожності, зменшення проявів агресії, покращення соціальної адаптації. Це підтверджує ефективність комплексного підходу до соціальної роботи у кризових умовах [16]

Таким чином, дослідно-експериментальна робота довела, що системна діяльність соціального працівника із застосуванням сучасних методів соціально-психологічної підтримки є ефективної у подолання наслідків війни у підлітків.

2.2. Техніки та методики соціального консультування та їх вплив на стан підлітка у групових та індивідуальних заняттях

Соціальне консультування є одним із провідних напрямів професійної діяльності соціального працівника у роботі з підлітками, які зазнали травматичного впливу війни. У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливого значення набуває використання науково обґрунтованих технік і методик, спрямованих на стабілізацію психоемоційного стану, формування адаптивних моделей поведінки та відновлення соціального функціонування підлітків [1; 11; 21]. Ефективність соціального консультування визначається не лише професійною компетентністю фахівця, але й здатністю інтегрувати різні підходи відповідно до індивідуальних потреб клієнта [50].

Однією з базових і водночас ефективних методик у роботі з підлітками є арт-терапія. Згідно з дослідженнями А. Кураксіної та Г. Щур, арт-терапевтичні практики дозволяють створити безпечний психологічний простір, у якому підліток може невербально виразити внутрішні переживання, пов’язані з травматичним досвідом війни [30; 31]. У підлітковому віці, коли вербалізація

складних емоцій часто ускладнена, використання творчих форм діяльності (малювання, колажування, музика, драматизація) сприяє зниженню рівня тривожності, агресії та психоемоційного напруження. Крім того, арт-терапія виконує функцію психокорекції, стимулюючи розвиток саморефлексії, емоційної регуляції та підвищення самооцінки [10].

Важливе місце у структурі соціального консультування займає травмофокусований підхід, який передбачає цілеспрямовану роботу з наслідками психотравмуючих подій. За даними В. Чернової, травмофокусована терапія дозволяє підліткам поступово інтегрувати травматичний досвід у власну життєву історію, знижуючи інтенсивність симптомів посттравматичного стресового розладу [21]. У межах цього підходу застосовуються такі техніки, як реконструкція подій, когнітивна переоцінка, розвиток навичок емоційної стабілізації. Це сприяє формуванню більш адаптивних способів реагування на стрес та підвищенню рівня психологічної стійкості підлітка.

Особливого значення у процесі індивідуального консультування набуває встановлення довірливого контакту між соціальним працівником і підлітком. Як зазначає С. Миколюк, формування консультативного альянсу є ключовою умовою ефективної взаємодії, оскільки забезпечує відкритість клієнта та готовність до співпраці [49]. У межах індивідуальної роботи застосовуються методи активного слухання, емпатійного відображення, уточнення та підтримки, що дозволяє глибше дослідити внутрішні переживання підлітка. Індивідуальні заняття забезпечують персоналізований підхід, врахування життєвого досвіду та специфіки травматичних подій, що особливо важливо в умовах війни.

Поряд із індивідуальним консультуванням значну ефективність демонструють групові форми роботи. Групове консультування створює умови для соціальної підтримки, зниження відчуття ізоляції та формування почуття приналежності до спільноти. За дослідженнями Д. Балана, використання тренінгових технологій, рольових ігор, групових дискусій і вправ на розвиток комунікативних навичок сприяє формуванню соціальної компетентності

підлітків [22]. У процесі групової взаємодії підлітки отримують можливість обмінюватися досвідом, вчитися емпатії, співпраці та конструктивному вирішенню конфліктів. Це є важливим чинником їх соціальної адаптації в умовах кризового середовища [39].

Суттєву роль у соціальному консультуванні відіграє когнітивно-поведінкова терапія, яка спрямована на зміну деструктивних когнітивних установок і формування адаптивної поведінки. Згідно з працями А. Федоренка, когнітивно-поведінковий підхід дозволяє підліткам усвідомити взаємозв'язок між думками, емоціями та поведінкою, а також навчитися контролювати негативні автоматичні думки [26]. Практичне застосування цієї методики включає ведення щоденників думок, аналіз когнітивних викривлень, формування позитивних альтернативних установок. Це сприяє зниженню рівня тривожності, депресивних проявів і агресивної поведінки.

Не менш важливим компонентом соціального консультування є психоедукація, яка передбачає інформування підлітків про природу психічних процесів, стресу та його впливу на організм. Психоедукаційні заходи сприяють підвищенню рівня усвідомлення власного стану, розвитку навичок саморегуляції та формуванню ефективних стратегій подолання стресу. У контексті воєнного часу це особливо актуально, оскільки дозволяє підліткам краще розуміти власні реакції та знижує рівень тривоги, пов'язаної з невизначеністю [47].

Крім зазначених методик, у соціальному консультуванні застосовуються також інноваційні підходи, зокрема хібукі-терапія, яка передбачає використання спеціальних терапевтичних іграшок для роботи з травмою, та техніки розвитку резильєнтності, спрямовані на зміцнення внутрішніх ресурсів особистості [3; 42]. Резильєнтність розглядається як здатність підлітка адаптуватися до складних життєвих обставин, зберігаючи психічне здоров'я та соціальну активність [29].

Таким чином, застосування комплексу сучасних технік і методик соціального консультування забезпечує багатовекторний вплив на

психоемоційний стан підлітків. Поєднання індивідуальних і групових форм роботи дозволяє не лише знизити рівень тривожності, страху та агресії, але й сприяє формуванню адаптивних моделей поведінки, розвитку соціальних навичок і підвищенню рівня психологічної стійкості. У результаті це створює передумови для успішної соціалізації та інтеграції підлітків у сучасне суспільство в умовах воєнного стану

2.3. Рекомендації для батьків щодо поводження з підлітками із проблемами, спричиненими впливом війни.

В умовах воєнного стану сім'я виступає базовим соціальним інститутом, що забезпечує первинну психоемоційну стабілізацію підлітка. Саме сімейне середовище визначає рівень адаптації дитини до кризових обставин, формує відчуття безпеки, підтримки та довіри. Як свідчать сучасні дослідження, ефективність подолання наслідків війни значною мірою залежить від характеру взаємодії між батьками та підлітками, а також від здатності дорослих адекватно реагувати на психоемоційні зміни дитини.

Вплив війни на підлітків проявляється у широкому спектрі психологічних і поведінкових реакцій. За даними П. Проскуріної та Т. Палько, серед найбільш поширених проявів спостерігаються підвищена тривожність, страх, емоційна нестабільність, агресивна поведінка, апатія, порушення сну та труднощі у соціальній взаємодії. При цьому характер реакції значною мірою залежить від індивідуальних особливостей підлітка, рівня підтримки в сім'ї та інтенсивності пережитого травматичного досвіду [10].

У цьому контексті особливого значення набуває розробка та впровадження науково обґрунтованих рекомендацій для батьків, які спрямовані на зниження негативних наслідків війни та сприяння гармонійному розвитку підлітка.

Першочерговою рекомендацією є створення емоційно безпечного та стабільного середовища. Як зазначає Л. Карамушка, стабільність і передбачуваність сімейного життя є ключовими факторами збереження

психічного здоров’я дітей у кризових умовах [1]. У порівнянні з сім’ями, де спостерігається емоційна напруженість, конфлікти або нестабільність, підлітки з підтримуючих родин демонструють значно нижчий рівень тривожності та кращі показники адаптації. Таким чином, формування атмосфери довіри, прийняття та психологічної безпеки є базовою умовою ефективної допомоги.

Другим важливим напрямом є розвиток ефективної комунікації між батьками та підлітками. У наукових працях підкреслюється, що відкрите спілкування сприяє зниженню внутрішньої напруги та формуванню довірливих відносин. Порівняльний аналіз показує, що підлітки, які мають можливість відкрито обговорювати свої переживання з батьками, значно рідше демонструють деструктивні форми поведінки (агресію, девіантні прояви) порівняно з тими, хто не отримує належної емоційної підтримки. Батькам рекомендується використовувати техніки активного слухання, уникати оцінювальних суджень та проявляти емпатію.

Важливим аспектом є врахування індивідуальних реакцій підлітків на стрес. Як свідчать дослідження О. Бурлєєва та Т. Сторожик, підлітковий вік характеризується підвищеною емоційною чутливістю, що зумовлює різноманітність реакцій на травматичні події. У цьому контексті неефективними є авторитарні методи виховання, які можуть посилювати психологічну напругу. Натомість більш результативними є підтримуючі стратегії, що базуються на розумінні та прийнятті емоцій підлітка [23].

Окрему увагу необхідно приділити контролю інформаційного середовища. У сучасних умовах підлітки мають постійний доступ до новин, що часто містять травматичний контент. Дослідження свідчать, що надмірне споживання негативної інформації значно підвищує рівень тривожності та страху. У порівнянні з підлітками, які мають обмежений доступ до таких матеріалів, вони демонструють вищий рівень емоційного виснаження. Тому батькам рекомендується регулювати інформаційний потік, обговорювати новини та формувати критичне ставлення до отриманої інформації.

Ефективним засобом підтримки є залучення підлітків до спільної діяльності. Як зазначає Т. Чорноштан, соціальна взаємодія в межах сім'ї сприяє відновленню почуття безпеки та стабільності [18]. Порівняльний аналіз показує, що підлітки, які беруть участь у спільних сімейних активностях, мають вищий рівень соціальної адаптації та нижчий рівень ізоляції. Спільна діяльність також сприяє формуванню навичок співпраці, відповідальності та взаєморозуміння.

Важливим напрямом є розвиток резильєнтності підлітків. За даними В. Костіної та М. Сичинської, резильєнтність виступає ключовим фактором подолання наслідків травматичного досвіду [29]. Порівняльні дослідження демонструють, що підлітки з високим рівнем резильєнтності краще справляються зі стресом, швидше адаптуються до змін та демонструють вищий рівень психологічної стабільності. Батьки можуть сприяти розвитку резильєнтності шляхом підтримки самостійності дитини, формування позитивного мислення та навчання навичкам саморегуляції.

Окремо слід відзначити значення психоедукації для батьків. Як зазначається у сучасних дослідженнях та рекомендаціях міжнародних організацій, підвищення обізнаності батьків щодо психологічних особливостей розвитку підлітків у кризових умовах є важливим фактором ефективної допомоги. Порівняння сімей, де батьки володіють базовими знаннями про психічне здоров'я, з тими, де такі знання відсутні, свідчить про значно кращі результати у першому випадку.

У випадках, коли підліток демонструє стійкі або тяжкі психологічні порушення, батькам необхідно звертатися за професійною допомогою. Як підкреслює В. Чернова, своєчасне втручання дозволяє запобігти розвитку хронічних психічних розладів [21]. Порівняльні дані свідчать, що раннє звернення до фахівців значно підвищує ефективність корекційної роботи.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє виокремити найбільш ефективні рекомендації для батьків: створення безпечного середовища, розвиток комунікації, врахування індивідуальних особливостей підлітка,

контроль інформаційного впливу, залучення до спільної діяльності, розвиток резильєнтності та своєчасне звернення до фахівців. Комплексне застосування зазначених рекомендацій забезпечує зниження негативних наслідків війни та сприяє успішній соціальній адаптації підлітків.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного та практичного дослідження проблеми соціальної роботи з подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків було досягнуто поставленої мети та виконано визначені завдання дослідження. Отримані результати дали змогу узагальнити основні наукові положення та сформулювати відповідні висновки.

У ході аналізу наукової літератури та сучасних досліджень встановлено, що війна є одним із найбільш потужних соціально-травмуючих чинників, який негативно впливає на психоемоційний, соціальний та особистісний розвиток підлітків. Визначено, що соціально-психологічні наслідки воєнних дій мають комплексний характер і проявляються у вигляді підвищеної тривожності, страхів, депресивних станів, агресивності, емоційної нестабільності, труднощів соціальної адаптації, порушення комунікації та втрати почуття безпеки. Доведено, що підлітковий вік є особливо вразливим періодом розвитку особистості, що посилює негативний вплив кризових ситуацій на психіку дитини.

На основі аналізу психолого-педагогічних і соціологічних підходів було розкрито сутність соціальної роботи з підлітками, які постраждали внаслідок війни. Встановлено, що ефективна соціальна робота повинна ґрунтуватися на комплексному, міждисциплінарному та особистісно орієнтованому підходах, які передбачають поєднання психологічної підтримки, соціального супроводу, педагогічної допомоги та правового захисту. Визначено, що соціальний працівник виконує важливі функції діагностики, консультування, профілактики, реабілітації та координації взаємодії між різними суб’єктами соціальної підтримки.

У процесі дослідження було проаналізовано нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей та молоді в умовах воєнного стану. Встановлено, що законодавча база України включає значну кількість нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав дитини, забезпечення соціальної підтримки та надання психологічної допомоги особам, які

постраждали від воєнних дій. Водночас доведено, що ефективність реалізації державної політики значною мірою залежить від рівня міжвідомчої взаємодії, кадрового забезпечення соціальних служб та доступності соціально-психологічних послуг для населення.

У межах емпіричного дослідження, проведеного на базі Деснянського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва, було досліджено психоемоційний стан підлітків віком 11–18 років, які зазнали впливу воєнних дій. Результати дослідження підтвердили наявність високого рівня тривожності, емоційної нестабільності, депресивних проявів, труднощів соціальної адаптації та проблем у міжособистісному спілкуванні у значної частини респондентів. Отримані результати узгоджуються з сучасними науковими дослідженнями та підтверджують актуальність обраної тематики.

У ході формувального етапу дослідження було впроваджено програму соціально-психологічної підтримки підлітків, яка включала індивідуальне консультування, групові заняття, психоедукацію, арт-терапевтичні методики та елементи когнітивно-поведінкової терапії. Аналіз результатів проведеної роботи засвідчив позитивну динаміку у психоемоційному стані підлітків: зниження рівня тривожності та агресивності, покращення емоційної стабільності, розвиток комунікативних навичок та підвищення рівня соціальної адаптації. Це підтвердило ефективність використання комплексних програм соціально-психологічної підтримки в роботі з підлітками, які пережили наслідки війни.

Дослідження показало, що найбільш результативним є поєднання індивідуальних та групових форм соціальної роботи. Встановлено, що індивідуальна робота дозволяє враховувати особистісні потреби підлітка та сприяє глибшому опрацюванню психологічних проблем, тоді як групові форми роботи забезпечують розвиток соціальних навичок, підтримку міжособистісної взаємодії та зменшення почуття соціальної ізоляції. Особливу ефективність продемонстрували арт-терапевтичні методи та когнітивно-поведінкові техніки,

які сприяють безпечному вираженню емоцій і формуванню позитивних моделей мислення та поведінки.

Важливим результатом дослідження стало підтвердження значущості розвитку резильєнтності як одного з ключових чинників подолання соціально-психологічних наслідків війни. Встановлено, що підлітки з вищим рівнем психологічної стійкості демонструють кращу здатність до адаптації, саморегуляції та подолання стресових ситуацій. Це свідчить про необхідність включення елементів розвитку резильєнтності у програми соціальної та психологічної підтримки дітей і молоді в умовах війни та повоєнного відновлення суспільства.

У процесі дослідження було розроблено практичні рекомендації для батьків щодо підтримки підлітків в умовах війни. Визначено, що найбільш ефективними напрямами сімейної підтримки є створення безпечного емоційного середовища, розвиток довірливого спілкування, підтримка емоційного контакту з дитиною, обмеження негативного інформаційного впливу та своєчасне звернення до фахівців у разі виникнення психологічних труднощів. Доведено, що сім'я відіграє ключову роль у процесі збереження психічного здоров'я та соціальної адаптації підлітка в кризових умовах.

Узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що подолання соціально-психологічних наслідків війни у підлітків потребує системного та комплексного підходу, який передбачає інтеграцію діяльності соціальних працівників, психологів, педагогів, батьків та інших суб'єктів соціальної підтримки. Важливим є не лише усунення негативних психологічних проявів, а й створення умов для гармонійного розвитку особистості, формування позитивних життєвих орієнтирів, розвитку соціальної активності та успішної інтеграції підлітка у суспільство.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують ефективність комплексних програм соціально-психологічної підтримки підлітків у період воєнного стану та доводять необхідність подальшого розвитку системи соціальної роботи у сфері подолання наслідків війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні інноваційних методів соціальної роботи, вивченні довготривалих наслідків війни для психічного здоров’я молоді, а також розробці нових програм підтримки дітей та підлітків у процесі повоєнного відновлення українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карамушка Л. М., Зливков В. Л. та ін. Війна і діти. Київ, 2022. 220 с.

2. Головаха Є., Макеєв С. Українське суспільство в умовах війни : колективна монографія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. 410 с.

3. Костіна В. В. Розвиток резильєнтності фахівців соціальної сфери в умовах війни. Харків, 2022. 180 с.

4. Петрочко Ж. В. Інновації соціальної роботи щодо забезпечення права дитини на сім'ю. *Humanitas*. 2023. № 3. С. 45–52.

5. Підвальна Ю. В. Соціальна допомога сиротам в умовах війни. *Humanitas*. 2023. № 2. С. 112–118.

6. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Захист дітей в умовах воєнного стану. *Соціальна робота та політика*. 2023. № 1. С. 78–85.

7. Петрочко Ж. В., Датченко Н. В. Забезпечення прав дитини в умовах війни. Київ, 2023. 150 с.

8. Костіна В. Соціальний захист дітей в умовах війни. Харків, 2023. 210 с.

9. Бондарчук О. І., Карамушка Л. М. Психологічне здоров'я особистості в умовах війни. *Вісник НАПН України*. 2023. № 1. С. 5–15.

10. Проскуріна П. Психічне здоров'я дитини під час війни. Харків, 2024. 140 с.

11. Палько Т. В. Вплив війни на психоемоційний стан підлітків. Ужгород, 2024. 120 с.

12. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Соціальна підтримка дітей, постраждалих від війни. *Соціальна робота*. 2024. № 2. С. 66–72.

13. Тодуа Ш. Р. Забезпечення прав дитини під час воєнного стану. Київ, 2024. 130 с.

14. Волошанівська Т. В. Права дітей під час війни. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 90–97.

15. Наливайко Л. Р. Захист прав дітей в умовах воєнного стану. Дніпро, 2025. 250 с.

16. Клименко І., Козерацька О. Психічне здоров’я дітей в умовах війни. Київ, 2025. 200 с.

17. Андрусишин Н. Психологічний стрес серед молоді в умовах війни. *Психологія і суспільство*. 2025. № 2. С. 30–38.

18. Чорноштан Т. Соціальна адаптація дітей після війни. Київ, 2025. 160 с.

19. Черноус Л. С. Соціальні травми дітей та підлітків. *Соціологія*. 2025. № 1. С. 55–63.

20. Черноус Л. С., Шимко І. М. Девіантна поведінка підлітків у війні. Педагогіка. 2025. № 3. С. 101–108.

21. Чернова В. Психологічна підтримка дітей в умовах війни. Київ, 2025. 170 с.

22. Балан Д. В. Соціально-педагогічні технології підтримки підлітків. Кривий Ріг, 2025. 145 с.

23. Сторожик Т. І. Психологія підліткової кризи в умовах війни. Київ, 2025. 110 с.

24. Ткалич М. Г., Губа Н. О. Ризикована поведінка підлітків. *Психологія*. 2025. № 2. С. 88–95.

25. Бурлєєв О. Л., Бурлєєва М. О. Агресивна поведінка підлітків у війні. Одеса, 2025. 135 с.

26. Федоренко А. Ф. Психопрофілактика негативних станів підлітків. Київ, 2025. 155 с.

27. Кузьменко Т. М. Конфлікти в сім’ї в умовах війни. *Психологія сім’ї.* 2025. № 1. С. 42–49.

28. Скворчевська Є. Л. Девіантна поведінка підлітків у кризових умовах. Київ, 2025. 125 с.

29. Сичинська М. М. Резильєнтність підлітків у воєнний період. Ужгород, 2024. 100 с.

30. Кураксіна А. А. Арт-терапія у роботі з дітьми війни. Харків, 2025. 140 с.

31. Щур Г. В. Травмофокусована арт-терапія. Кривий Ріг, 2024. 120 с.

32. Решетнікова К. В. Вплив переселення на психіку дітей. Запоріжжя, 2025. 130 с.

33. Новикова О. В. Корекція агресії у підлітків. Запоріжжя, 2025. 115 с.

34. Рябокінь К. О. Виховання і тривожність підлітків. Київ, 2025. 105 с.

35. Столярчук О. А. Освіта і психоемоційний стан підлітків. Ужгород, 2022. 150 с.

36. Салата О. І. Соціальна підтримка дітей учасників бойових дій. Київ, 2025. 140 с.

37. Мартинюк Я. Міждисциплінарна взаємодія в громаді. *Соціальна робота.* 2025. № 3. С. 70–76.

38. Карпенко О. Г., Спіріна Т. П. Соціальні послуги вразливим групам. Полтава, 2025. 180 с.

39. Дуля А. Соціальний супровід сімей у кризі. Київ, 2025. 150 с.

40. Карамушка Л. М. Психічне здоров’я під час війни. Київ, 2024. 200 с.

41. Карамушка Л. М. Психічне здоров’я персоналу в умовах війни. Київ, 2023. 180 с.

42. Максимов Д. Хібукі-терапія у роботі з дітьми. Київ, 2022. 95 с.

43. Атаманчук Н. М. Подолання страхів у дітей. *Психологія*. 2023. № 2. С. 50–58.

44. Белякова С. М., Смик Д. А. Тривожність дітей у період війни. Психологія. 2023. № 3. С. 60–67.

45. Костюченко Т., Волосевич І. Вплив війни на молодь в Україні – 2024. Київ, 2024. 90 с.

46. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Академвидав, 2014. 312 с.

47. Данко А. Психосоціальна підтримка в умовах воєнного стану. Київ : Наукова думка, 2022. 256 с.

48. Миколюк С. М. Психосоціальна робота з дітьми в умовах війни. Львів, 2023. 198 с.

49. Лещенко Н. М. Освітнє середовище як фактор стабілізації. *Педагогіка і психологія*. 2021. № 3. С. 45–52.

50. Звєрєва І. Д. Соціальна робота в Україні. Київ, 2012. 256 с.

51. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.

52. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.